

УДК 008

М. Ю. Чікарькова

ТЕРМІН «СУЧАСНА КУЛЬТУРА»: СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ХРОНОЛОГІЗАЦІЇ

Стаття здійснює аналіз існуючих концепцій сучасної культури в аспекті семантики та хронології дефініції, розглядає причини численних розбіжностей у цій сфері, відсутність більш-менш усталеної точки зору. Автор критично переглядає існуючу систематизацію, пропонує власну концепцію хронологічної рубрикації сучасної культури. Так, фіксується, що нині не існує навіть загальновизнаного терміну для позначення сучасного мистецтва. Водночас спостерігається така тенденція: англійська література зазвичай користується для позначення мистецтва сучасності у широкому сенсі терміном «modernart», для позначення мистецтва новітнього часу – «contemporaryart» (останнє може розглядатися і як завершальна фаза «modernart»). Щодо хронологічних меж, то сучасна культура в різних розвідках може починатися з другої половини XIX ст., з кінця XIX ст., з середини XX ст., з 80-90-х рр. XX ст., і точкою відліку тут можуть виступати як процеси у сфері мистецтва, так і історичні події, епізоди зі сфер політики, науки тощо. Щодо сутнісних характеристик сучасної культури, то тут більшістю дослідників відзначається вплив цифрових технологій, філософії постмодернізму, розрив з класикою у модерністських течіях і зміни в естетиці. З нашої точки зору, правомірно говорити про початок сучасної культури, беручи за точку відліку зміну теоцентричної парадигми антропоцентричною в епоху Ренесансу.

Ключові слова: сучасна культура, мистецтво сучасності, модернізм, постмодернізм, цифрові технології.

DOI 10.34079/2226-2849-2019-9-17-67-73

Термін «сучасна культура» (або – «сучасне мистецтво») зустрічається часто, але зазвичай не пояснюється. Утім, це поняття дискусійне і в аспекті семантики терміну, і стосовно його хронологічних меж. Наприклад, Т. Сміт, автор класичної розвідки «What is Contemporary Art?», починає з твердження: «Немає більш розповсюдженої думки про сучасне мистецтво, що воно може – навіть повинно – не мати думки про себе» [21, с. 1]. І ця думка уgruntована у численних спробах дати визначення сучасному мистецтву або бодай його часовим межах – адже навіть для його іменування немає загальноприйнятого поняття. Наприклад, К. Леванова для позначення сучасного мистецтва вживає в рамках однієї статті низку термінів: «нове» мистецтво, «сучасне абстрактне мистецтво», «сучасне концептуальне мистецтво», «актуальне мистецтво», «мистецтво сучасної епохи постмодернізму» [4, с. 14–15]. Отож, є нагальна потреба з'ясувати, чим обумовлена подібна неоднозначність і які підходи до розгляду сучасного мистецтва функціонують сьогодні. У цьому полягає актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є критичний аналіз множинності означень сучасного мистецтва та його хронологічних меж і з'ясування її причин.

Огляд літератури з цієї тематики – справа складна: в українській науці бракує теоретичних розвідок, присвячених згаданій проблемі, а в англійській – навпаки, їх дуже багато, але вони зазвичай зосереджені на суміжних питаннях: що робить сучасну культуру сучасною? у чому специфіка діалогу сучасності з класикою? що нині відноситься до сфери мистецтва? тощо. Дослідження же, присвяченого безпосередньо

проблемі семантики та хронології сучасної культури, тут також немає. Утім, можна зафіксувати декілька основних тенденцій: 1) сучасну культуру називають «*modern culture (art)*» [6; 20] або «*contemporary art*» [10; 16], чи вважають, що перше еволюційно переросло в друге [12; 13]; 2) «*modern art*» і «*contemporary art*» протиставляють [17]; 3) вважають сучасним мистецтво, яке виникло в 2-ій половині або наприкінці XIX ст. [2; 19]; 4) вважають сучасним мистецтво 2-ої половини XX ст. або й загалом останніх 20-30 років [7; 8; 15; 23]. Дехто прагне підкреслити вплив на рух сучасної культури політики [22], глобалізації [12], релігії [11], науки [20], цифрових технологій [15], мистецтва [6], зміни естетичної парадигми [5; 7]. Дехто намагається інтегрувати й багатомірність сучасної культури, і різні чинники, що вплинули на її формування [3; 21].

Отже, окреслена проблема складна та багатоаспектна. І її розгляд варто почати саме з термінологічного ракурсу. Українська наука зазвичай користується лише терміном «сучасна культура» (звідка – «культура Новітнього часу»). В англійській науковій літературі для позначення сучасної культури використовуються терміни «*modern art*» і «*contemporary art*», причому в останні роки спостерігається тенденція використовувати другий термін. Г. Вільямс сучасне мистецтво називає «*contemporary art*» – саме так в оригіналі звучить назва її книги [10]. Книга Б. Тейлора «*Art today*» була перекладена російською мовою як «*актуальне мистецтво*», що теж являє собою синонім «сучасного» [9, с. 9]; синонімом може виступати і «*contemporary art*» [23]. А. Жевак фіксує як загальновідомий факт, що у світовій науковій думці сучасне мистецтво має назву «*contemporary art*», й це можна перекласти як «актуальне мистецтво» (тобто таке, що реалізується «тут і тепер»), але додає, що термін «актуальне мистецтво» може також означати творчість арт-діячів у стилі «*contemporary*» [3, с. 3–4]. Отже, слово «*contemporary*» є полісемантичним, що й породжує плутанину, оскільки його сприймають і як позначення часового проміжку, і як назву художнього стилю.

Та якщо сучасне мистецтво = «*contemporary art*», то коли ж починається сучасність? чим можна визнати сучасним, скажімо, лише мистецтво останніх 20-25 років? чи обумовлюють рух культури певні «зовнішні» події?

Один з найновіших західних словників, присвячених «*contemporary art*», охоплює період з 1945 р. по сьогодні, і його автор пояснює, що, хоча багато хто з митців-модерністів продовжував творити після Другої світової війни, вона внесла такі зміни, що спадщина модернізму була переосмислена заново [16, с. 1]. Приблизно таку ж дату ми зустрічаємо у Е. Ітфелда – 50-ті рр. XX ст., причому він пов'язує початок «*contemporary art*» з концептуальним мистецтвом [15, с. 57]. Дж. Робертсон і К. Мак-Деніел відсувають межу «*contemporary art*» у 80-ті рр. (втім, можливо, це пов'язано просто з датою виходу книги, оскільки вона вийшла на десятиліття пізніше згаданої праці Б. Тейлора) [18].

Вже мовилося, що англійська наукова література часто використовує також словосполучення «*modern art*», але тут також немає ані єдиного розуміння семантики, ані більш-менш усталеної точки зору на хронологію, ані трактування співвідношення його з «*contemporary art*». Так, Р. Скрутон називає сучасну культуру «*modern culture*» й шукає її коріння у Просвітництві, пов'язуючи з розцвітом науки та зміною естетичної парадигми [20]. Більш типовою, втім, є точка зору, що «*contemporary art*» є заключною частиною «*modern art*» – і відлік останнього тут починається з модерністських течій [12]. Вказані поняття можуть об'єднуватись у рамках XX ст. [13]. Ще один репрезентативний погляд: «*modern art*» є антитрадиційним мистецтвом, яке спрямоване у майбутнє, а «*contemporary art*» – поняття нейтральне й охоплює мистецтво, що існує «безпосередньо зараз» («тут і тепер»), – але чи не означає це, що все, створене вчора,

вже не є «contemporary art»? [17, с. 223]. Адже даним терміном можна позначати і мистецтво, наприклад, Середньовіччя (принаймні, в той час, коли воно безпосередньо творилося).

Очевидно, що перебільшенням було би називати сучасним лише те, що створено за останні дні (навіть тижні чи місяці). Більш-менш переконливим здається погляд, що сучасне – це те, що твориться протягом останніх років чи кількох десятиліть. Але що брати за точку відліку? Наприклад, Дж. Сталлабрас, акцентуючи важливість політичної складової у культурі, розглядає 1989 рік та епоху після нього як точку, що кардинально змінила характер мистецтва, називаючи ключовими подіями доби розпад Радянського Союзу, возз'єднання двох Німеччин, підйом Китаю, розквіт глобальної економіки [22, с. 7]. Утім, це – лише один із можливих поглядів. Адже революція у мистецтві (навіть якщо брати до уваги такі фактори, як поширення мас-культури, виникнення постмодернізму та початок популяризації цифрових технологій) відбулася набагато раніше – десь з середини ХХ ст. Визнаний російський авторитет у сфері естетики та мистецтвознавства В. Бичков під сучасним мистецтвом розуміє «новаторські напрямки та рухи у світовому мистецтві останніх двох-трьох десятиліть» [1, с. 9] й висуває концепцію формування у межах розвитку культури ХХ ст. «пост-культури», на шляху якої основними етапами виступали авангард, модернізм, постмодернізм [1, с. 9, 27]. Ще радикальніше мислить Б. Михайлов, котрий, оцінюючи сучасне мистецтво з позицій православного священика, називає його «антимистецтвом» [11, с. 5]. Багато хто з мистецтвознавців дійсно вважає саме постмодернізм тим поворотним пунктом, з якого розпочинається сучасність, а, отже, й сучасна культура. Так, у монографії К. Станіславської сучасна культура охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ ст. й, по суті, дорівнює постмодерністському експерименту [8]. А. Яхнін слова «contemporary art», «актуальне мистецтво» та «сучасне мистецтво» вживає як синоніми для позначення постмодерністської художньої культури в цілому [11, с. 20]. А оскільки постмодернізм не був би можливим без авангардизму, цього, в свою чергу, підсумку модернізму, то інколи саме його трактують як «точку неповернення», межу між традиційним і сучасним [2; 6; 19].

Підводячи певні проміжні підсумки, скажемо, що, на наш погляд, однією з ключових причин невловимості семантичних та хронологічних меж сучасної культури є різне розуміння самого терміну «культура» (як відомо, нині існує вже понад тисячу її визначень, які можуть суттєво різнитися). Здається, це не має безпосереднього відношення до заявленої теми, але справа у тому, що часто публікації, присвячені культурі, охоплюють фактично лише сферу мистецтва. А якщо культура = мистецтво, то це обумовлює бажання шукати якісь поворотні пункти в естетичній парадигмі – зміні стилів, напрямів, виникненні нових філософсько-мистецьких течій. Утім, культура не вичерпується мистецтвом, включаючи у себе такі потужні чинники, як релігія, політика, наука, освіта й виховання (а за деякими концепціями – навіть економіка й взагалі будь-яка людська діяльність). І це призводить до необхідності врахування змін у будь-якій сфері, попри мистецтво.

Спробуємо окреслити характеристики сучасної культури саме в такому форматі. Дж. Сталлабрас, підкреслюючи роль економічної складової, називає однією з ключових характеристик сучасної культури «невгамовний консьюмеризм» (споживацтво), що активно просувається масовою культурою [22, с. 51]. При аналізі сучасного мистецтва автори нерідко звертаються до суспільних процесів: так, одне з визначень «contemporary art» – сегмент художньої продукції 2-ої половині ХХ ст., який, підтримуваний глобальною мережею, активно розвивається протягом останньої фази глобального капіталізму [14, с. 7]. Т. Сміт називає три основних чинники, що серйозно

впливають на становлення сучасної культури: глобалізація, несправедливість, що панує серед народів, класів та індивідуальностей, і інформаційні технології [21, с. 5–6]. Очевидною є фіксація впливу на розвиток сучасного мистецтва кібернетики й, ширше, цифрових технологій. Можна говорити вже про певні парадигми розвитку зхвилями підйому та спаду: Е. Ітфелд нараховує три таких хвилі «кібернетичного дискурсу» [15]. А. Жевак відзначає відхід від антропологізму у сучасному мистецтві, «дегуманізацію» теми людини, намагання охопити арт-практиками усі сфери буття, тяжіння до шоку [3]. І. Лисовець провідною рисою сучасного мистецтва називає «радикальну відмову по всіх параметрах від художності, як її визначали раніше»: орієнтація на епатажність, «переакцентівку зі смислу на вид» та реінтерпретацію (публіка з рецепієнтів перетворюється на співучасників творчого акту) [5, с. 166–167]. В. Бичков серед ознак сучасного мистецтва виокремлює контекстуалізм, маргіналістику, симулякрівність, інтертекстуальність, полістилістику, цитатність, зняття ціннісних критеріїв, панування кітчю тощо [1, с. 11].

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що тут здійснено поглиблений аналіз існуючих концепцій сучасної культури в аспекті семантики та хронології дефініції, критично переглянуто існуючу систематизацію, запропоновано власну концепцію хронологічної рубрикації сучасної культури.

Отже, на сьогоднішній день не існує загальноновизнаного терміну для позначення сучасного мистецтва, але спостерігається така тенденція: для позначення мистецтва сучасності у широкому сенсі англійська література зазвичай користується терміном «modern art», для позначення мистецтва новітнього часу – «contemporary art» (може розглядатися також як завершальна фаза «modern art»). Щодо хронологічних меж, то сучасна культура може починатися з другої половини XIX ст., з кінця XIX ст., з середини XX ст., з 80–90-х рр. XX ст., і точкою відліку тут можуть виступати як процеси у сфері мистецтва, політики, науки, технологій, так і історичні події. Стосовно сутнісних характеристик сучасної культури, то тут більшістю дослідників відзначається вплив цифрових технологій, філософії постмодернізму, розрив з класикою у модерністських течіях і зміни в естетиці (на рівні творчого акту та рецепції).

Але, як мені здається, існують достатні підстави визначитися ще раз з точкою відліку: коли починається сучасність? Насамперед очевидно, що вважати сучасністю винятково те, що нас сьогодні безпосередньо оточує – це бути загалом поза культурою. Багато речей, які визначають наше світосприйняття в його глибинних основах, сформувалося не «поруч з нами»: християнин, скажімо, переживає містерію Страсного Тижня як «тут і тепер»; сьогоднішній шанувальник класичного живопису, вживаючись в бачення венеціанського пейзажу «очима Каналетто», відчувається людиною епохи рококо тощо. Отож, на нашу думку, для визначення хронологічних меж «сучасного» треба брати речі не в синхронному зрізі, а оперувати циклопічними за масштабом періодами. І тут точкою відліку мають виступати цивілізаційні зсуви масштабу руйнації язичницької свідомості християнством або ж зворотна глобальна реакція паганізму в епоху Ренесансу. Щоправда, при такій оптиці зіщулюються деякі «непорочно» авторитетні концепції на зразок «прив'язування» початку Нового часу до XVII ст. або «прописки» у Ф. Фукуями Великого Розриву в рамках середини XX століття. Але, при належній уважності, не можна не погодитися з тими, хто вбачає прояви новочасної свідомості вже в Ренесансі, що закономірно ознаменувалося першими тріщинами в грандіозній будівлі християнської культури Середньовіччя, які, множачись протягом століть, склалися сьогодні в остаточний деконструктивний зсув. Можна, звичайно, починати облік ери Сучасності саме з даного моменту, або ж навіть з авангардизму поч. XX ст., який провів реальні катастрофи XX століття в сфері

мистецького експерименту, та це не міняє загального алгоритму. Усезрушило з місця, коли теоцентричний гуманізм Отців Церкви почав поволі витіснятися антропоцентричним гуманізмом неоязичницького характеру, що призвело врешті-решт до вигуку Ніцше «Бог помер!», до витіснення очікування Царства Небесного утопіями секулярних релігій та до багатомільйонних людських жертвоприношень ідолові Прогресу. Цей процес тягнеться вже півтисячі років. Оце і є наша сучасність.

Список використаної літератури

1. Бычков В. В. Триалог: Разговор Первый об эстетике, современном искусстве и кризисе культуры / В. В. Бычков, Н. Б. Маньковская, В. В. Иванов. – Москва : ИФРАН, 2007. – 239 с. ; Bychkov V. V. Trialog: Razgovor Pervyy ob estetike, sovremennom iskusstve i krizise kultury / V. V. Bychkov, N. B. Mankovskaya, V. V. Ivanov. – Moskva : IFRAN, 2007. – 239 s.

2. Демпси Э. Стили, школы, направления. Путеводитель по современному искусству / Э. Демпси. – Москва : Искусство – XXI век, 2008. – 303 с. ; Dempsey E. Stili, shkoly, napravleniya. Putevoditel po sovremennomu iskusstvu / E. Dempsey. – Moskva : Iskusstvo – XXI vek, 2008. – 303 s.

3. Жевак А. И. Тенденции развития современного изобразительного искусства второй половины XX-XXI вв. : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 / Анна Ильинична Жевак; Волгогр. гос. ун-т. – Волгоград, 2015. – 141 с. ; Zhevak A. I. Tendentsii razvitiya sovremennogo izobrazitel'nogo iskusstva vtoroy poloviny XX-XXI vv. : dis. ... kand. fil. nauk : spets. 09.00.13 / Anna Ilinichna Zhevak; Volgogr. gos. un-t. – Volgograd, 2015. – 141 s.

4. Леванова Е. Ф. Современное искусство и его многомерность / Е. Ф. Леванова // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2014. – № 3. – С. 14-19 ; Levanova Ye. F. Sovremennoe iskusstvo i ego mnogomernost / Ye. F. Levanova // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Kulturologiya i iskusstvovedenie. – 2014. – № 3. – S. 14-19.

5. Лисовец И. М. Необходимость философского осмысления актуального искусства / И. М. Лисовец // Философия в XXI веке: вызовы, ценности, перспективы : сб. науч. ст. / науч. ред. А. В. Логинов, отв. ред. О. Н. Томюк. — Екатеринбург : Макс-Инфо, 2016. — С. 164-168 ; Lisovets I. M. Neobkhodimost filosofskogo osmysleniya aktual'nogo iskusstva / I. M. Lisovets // Filosofiya v XXI veke: vyzovy, tsennosti, perspektivy : sb. nauch. st. / nauch. red. A. V. Loginov, otv. red. O. N. Tomyuk. — Yekaterinburg : Maks-Info, 2016. — S. 164-168

6. Муравьев М. Современное искусство и его истоки / М. Муравьев // Культиватор. – 2012. – № 3. – С. 82–87 ; Muravev M. Sovremennoe iskusstvo i ego istoki / M. Muravev // Kultivator. – 2012. – № 3. – S. 82–87.

7. Наконечна О. В. Сучасне мистецтво: зміна головної парадигми / О. В. Наконечна // Інтелект. Особистість. Цивілізація: зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – Вип. 9. – С. 69–77 ; Nakonechna O. V. Suchasne mystetstvo: zmina holovnoi paradyhmy / O. V. Nakonechna // Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia: zb. nauk. pr. iz sots.-filos. probl. – Donetsk : DonNUET, 2011. – Vyp. 9. – S. 69–77.

8. Станіславська К. І. Мистецько-видовищні форми сучасної культури : моногр. / К. Станіславська. – 2-ге вид., переробл. і допов. - Київ : НАКККиМ, 2016. – 352 с. ; Stanislavska K. I. Mystetsko-vydovyshchni formy suchasnoi kultury : monohr. / K. Stanislavska. – 2-he vyd., pererobl. i dopov. - Kyiv : NAKKKiM, 2016. – 352 s.

9. Тейлор Б. Актуальное искусство. 1970–2005 / Б. Тейлор. – Москва : Слово, 2006. – 256 с. ; Teylor B. Aktualnoe iskusstvo. 1970–2005 / B. Teylor. – Moskva : Slovo, 2006. – 256 s.
10. Уильямс Г. Как писать о современном искусстве / Г. Уильямс. – Москва : АдМаргинемПресс, 2016. – 368 с. ; Uilyams G. Kak pisat o sovremennom iskusstve / G. Uilyams. – Moskva : AdMarginemPress, 2016. – 368 s.
11. Яхнин А. Л. Антиискусство: Записки очевидца / А. Яхнин. – Москва : Книжница, 2011. – 320 с. ; Yakhnin A. L. Antiiskusstvo: Zapiski ochevidtsa / A. Yakhnin. – Moskva : Knizhnitsa, 2011. – 320 s.
12. Arnason H. H. History of Modern Art: Painting, Sculpture, Architecture, Photography / H. H. Arnason, E. C. Mansfield. – Boston : Pearson, 2013. – 440 p.
13. Chilvers I. Dictionary of Modern and Contemporary Art / I. Chilvers, J. Graves-Smith. – 2nd ed. – New York : Oxford University Press, 2009. – 776 p.
14. Esanu O. What was contemporary art? / O. Esanu // ARTMargins. – 2012. – Vol. 1, № 1. – P. 5–28.
15. Itfeld E. I. Contemporary Art and Cybernetics: Waves of Cybernetic Discourse within Conceptual, Video and New Media Art / E. J. Itfeld // Leonardo. – 2012. – Vol. 45, № 1. – P. 57–63.
16. Morgan A. L. Historical Dictionary of Contemporary Art / A. L. Morgan. – Lanham : Rowman & Littlefield, 2017. – 570 p.
17. Rebentisch J. The Contemporaneity of Contemporary Art / J. Rebentisch // New German Critique. – 2015. – Vol. 42, № 1. – P. 223–237.
18. Robertson J. Themes of Contemporary Art: Visual Art after 1980 / J. Robertson, C. McDaniel. – 3-rd ed. - New York : Oxford University Press, 2016. – 464 p.
19. Schapiro M. Modern art 19th & 20th Centuries / M. Schapiro. – New York : George Braziller, 1978. – 277 p.
20. Scruton R. Modern Culture / R. Scruton. – London, New Delhi, New York, Sydney : Bloomsbury, 2006. – 192 p.
21. Smith T. What is Contemporary Art? / T. Smith. – Chicago : University of Chicago Press, 2012. – 344 p.
22. Stallabrass J. Contemporary Art: a Very Short Introduction / J. Stallabrass. – New York : Oxford University Press, 2006. – 156 p.
23. Taylor B. Contemporary Art: Art since 1970 / B. Taylor. – New York : Pearson 2004. – 256 p.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2019

M. Chikarkova

THE TERM «MODERN CULTURE»: SEMANTIC CONTENT AND THE CHRONOLOGICAL PROBLEM

The aim of the article is to analyze the significant inconsistency in using of terminology to denote the current stage in the development of art and its chronological boundaries, as well as to elucidate the causes of its occurrence. The scientific novelty of the research is that an in-depth analysis of the existing concepts of modern culture in terms of semantics and the chronology of the definition has been carried out, the existing classifications have been critically reviewed, and the own conception of the chronological classification of modern culture has been proposed.

To date, although there is no generally recognized term for modern art, but a tendency

exists: English-speaking papers usually use the term "modern art" to refer to modern art in the broadest sense, to denote the art of modern times – "contemporary art" (the latter can be considered as the final phase of "modern art"). Concerning chronological boundaries, modern culture in various studies can begin from the second half of the 19th century, from the end of the 19th century, from the middle of the 20th century, from the 80s to the 90s XX century. The point of reference here can be processed in the field of art, historical events, episodes from the spheres of politics, science, etc. Regarding to the essential characteristics of modern culture, most researchers note the influence of digital technologies, the philosophy of Postmodernism, the break with classics in modernist movements and changes in aesthetics. It is obvious that to consider contemporaneity exclusively the fact that we are directly surrounded by today is to be in general out of culture. Many things that define the foundations of our worldview have evolved in the past century and millennia: religion, political and artistic experience, science, in general, all intellectual experience. From our point of view, it is legitimate to talk about the beginning of modern culture, taking as a point of departure the replacement of the theocentric paradigm by the anthropocentric paradigm in the Renaissance. When the theocentric humanism of the Middle Ages began to be replaced by anthropocentric humanism of neo-pagan nature, European culture has radically changed, and these changes continue to this day.

The methodology of the work is: an analytical method that makes possible to elucidate the scientific validity and expediency of using a particular linguistic unit, a comparative-historical one – to identify common features of terms in different chronological and sociocultural boundaries; functional analysis – because in the semantic filling of the term is often subjectivity or even manipulation of meanings.

Key words: *modern culture, modern art, modernism, postmodernism, digital technologies.*